

УДК 373.5.015.31:78

МЕТОДИКА ПОДОЛАННЯ НЕДОЛІКІВ ВОКАЛЬНОГО ІНТОНУВАННЯ У ШКОЛЯРІВ МОЛОДШОГО ТА ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Кьон Н. Г., Ліцюань Лі

У статті розглянуто проблеми змісту музично-виховного процесу в дитячих садочках, проблеми, які виникають у зв'язку з переміщенням акценту з музичного розвитку дітей на підготовку групи до святкових заходів. Приділено увагу генезису музично-сенсорних засобів, проблемам інтонування, які виникають в ранньому дитячому віці в зв'язку з розвитком мови і ослабленням ролі інтонаційно-емоційних форм спілкування з оточенням, причини появи вокально-інтонаційного бар'єру у частини дітей.

Схарактеризовано проблеми залучення до співу молодших школярів, породжені наповнюваністю класів, обмеженням видів музично-навчальної діяльності на уроці музики колективними видами музикування, в результаті чого учням, які не опанували до цього часу навичками співу, не приділяється достатньо уваги з метою надання їм педагогічної допомоги в подоланні співочо-інтонаційного бар'єру. Визначено ефективні методи формування співочих навичок у всіх дітей, серед яких розвивальні музично-дидактичні ігри, вокальні вправи, що поєднуються з ритмо-руховими ігровими діями, схематично-зоровими уявленнями, в яких моделюються звуковисотні співвідношення і типове для дитячих пісень мелодійне звучання. Розглянуто особливості співочого розвитку дітей підліткового віку і особливості процесу формування у них вокальних навичок.

Проаналізовано особливості деяких методик розвитку ладового слуху і навчання школярів навичок співу: релятивної системи, авторська методика Н. Кьон, методики, розробленої під керівництвом Н. Ветлугіної.

Ключові слова: співацька діяльність, музично-слухові здібності, вокальне інтонування, вокальні навички.

В статье рассмотрены проблемы обучения детей пению, начиная с дошкольного и до подросткового возраста, вызванные сочетанием внутренних и внешних причин. Рассмотрены данные психолого-педагогических исследований, в которых выявляются внутренние, субъективные, и внешние, объективные причины, возникновения "частичного тормоза", который препятствует успешному стихийному развитию ладового слуха и певческих навыков у детей. Охарактеризованы эффективные методы формирования певческих навыков у всех школьников, в основе которых лежит активизация всех сенсомоторных систем в их взаимосвязи и нацеленности на развитие музыкальных способностей и навыков музицирования, широкое использование систематизированных музыкально-дидактических игр и певческих упражнений, дополненных ритмо-двигательными и музыкально-творческими заданиями.

Ключевые слова: певческая деятельность, музыкально-слуховые способности, вокальное интонирование, вокальные навыки.

The article spotlights the issues of content of musical education in kindergartens and the problems that arise as a result of focus shift from musical training to the group preparations for festive events. The attention is drawn to the genesis of musical sensory means, the problems of intoning that occur in early childhood in connection with the speech development and the diminishing of the role of prosodic and emotional forms of communication, and the reasons for the vocal intonation barrier emergence in some children.

The authors characterize problems of involving primary schoolchildren in singing, caused by the number of children in groups, the limitation of musical and educational activities during the music classes by collective types of music practice; as a result students who have not mastered singing by this time are not given enough attention to provide them with pedagogical assistance in overcoming the vocal intonation barrier.

The study includes a number of efficient methods to develop singing skills in children; these include the following: musical and didactic developing games, vocal exercises combined with rhythmic and emotional games, schematic and visual representations modeling the pitch and sound ratios and tunes typical of children's songs. The authors reflect on the peculiarities of singing development in teenagers and features of their vocal skills formation process. The following features of certain techniques for the auditory hearing development and singing skills teaching for schoolchildren are analyzed: the technique of relative system, N. Kon's original technique, and techniques developed under the guidance of N. Vetlugina.

Key words: singing, musical and auditory abilities, vocal intoning, vocal skills.

Актуальність. Співоча діяльність – важлива частка духовного буття суспільства, невід’ємна частка естетичної, художньої культури, в якій відображуються особливості життєсприйняття, менталітету і традицій кожного народу. Включення дітей у співацьку діяльність сприяє позитивному впливу мистецтва на їх особистісний, духовний, музично-естетичний розвиток, формування смаків, художнього мислення та естетичної свідомості.

Науковці вважають, що вміння співати є природною здібністю кожної людини, що зумовлена її генетичною природою, – сенсорно-слуховими і перцептивно-інтелектуальними можливостями, котрими володіє кожний індивід, здатністю до диференціації слухових образів, запам’ятовування й повторення голосом змін у висотно-інтонаційних координатах. Тому не випадково спів як різновид музичного мистецтва є найбільш доступним і поширеним серед аматорів видів музичної діяльності (О. Леонтьєв [4], Б.Теплов [6]).

У той же час, як свідчить практика, далеко не всі школярі здатні співати та й взагалі – інтонувати, проявляючи певну "а'музичність", або, як кажуть, "відсутність музичного слуху". Це не дає можливості їм на уроках музики та в різних життєвих ситуаціях брати участь у колективних формах музикування, гальмує розвиток в них музичного сприйняття, естетичного смаку, а у багатьох з них породжує комплекс певної неповноцінності, який супроводжує їх упродовж усього життя.

Мета статті – обґрунтування методики навчання співу школярів, які не володіють навичками інтонування.

Огляд літературних джерел та виклад основного матеріалу. Проблеми розвитку музично-слухових здібностей дітей та навчання співу широко висвітлюються у музично-психологічній і методичній літературі. Найбільш детально та всебічно ці питання розглядаються у працях таких науковців, як О. Апраксина, Н. Ветлугіна, Є. Малініна, Д. Огороднов, Г. Стулова та ін., які висвітлюють вимоги до успішного музичного виховання дітей, зокрема – взаємозв’язок загального й музичного розвитку, музичного сприйняття й активних форм музикування, питання структури музичних здібностей і ролі співочої діяльності в їх розвитку, форми й методи вдосконалення ладового чуття як основи навчання співу, необхідність поетапного ускладнення співацьких навичок у процесі їх формування тощо [1; 2; 5; 9].

Особливої значущості з погляду проблеми, поставленої в статті, набуває позиція Б. М. Теплової, який зазначив, що відставання у формуванні співацьких навичок у дітей завжди пов’язане із наявністю якогось часткового гальма, вираженого в особливостях психічного складу й сприйняття музичної інформації, незадовільними зовнішніми обставинами, педагогічними помилками тощо. З нашого погляду, ці припущення науковця мають слугувати відправним пунктом у пошуку й впровадженні в широку практику навчання школярів співу методів позбавлення цих негараздів [6].

Варто зазначити, що, незважаючи на наукові здобутки, в педагогічних колах досить розповсюджена точка зору, яка спирається на визнання психологами чутливого для розвитку музичних здібностей дошкільного та молодшого шкільного вікового періоду і полягає в тому, що музична, співоча діяльність школярів і особливо – підлітків, які не навчилися співати у цьому віці, свідчить, що їх співочий розвиток не має перспектив. Тому, як правило, вчителі пропонують таким учням мовчати на уроках музики або миряться з тим, що ці діти не співають, а просто скан-

дують слова пісень, заважаючи класу в цілому досягати якісного ансамблевого звучання.

Все це свідчить про важливість опанування майбутніх вчителів методами діагностики чинників прояву гальмівних процесів у співацькому розвитку дітей та організації процесу навчання на уроках музики таким чином, щоб забезпечити умови для всебічного музичного розвитку і формування співацьких навичок у всіх без винятку школярів різних вікових категорій.

Розглянемо більш докладно, як відбувається процес оволодіння дитини співочими навичками, які гальма можуть виникати на цьому шляху та якими засобами можна їх подолати.

Звісно, що в основі співу лежить налагодження координації між сприйняттям та рефлекторними голосовими проявами, в результаті чого відбувається наслідування взірцю у співі, а завдяки його повторенню – і засвоєння принципів структурно-ладової організації музичної мови, що становить міцну базу для навчання вокального інтонування. У більшості випадків цей процес відбувається спонтанно, у результаті впливу музичного середовища, сприйняття музики, яка оточує дитину, та стихійного наслідування почутим інтонаціям, мелодіям в родині, на музичних заняттях в дитячих закладах тощо. Натомість перебіг цього процесу залежить від цілої низки як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. До перших відносять швидкість і легкість утворення умовних рефлексів між почутими звуками (стимулом) та їх повторенням голосом (зовнішньою реакцією), від чого залежить здатність до запам'ятовування й утримання конкретних музичних (мелодійних у даному випадку) музичних образів та узагальнених ладових структур (ладових еталонів, за Л. Венгером [2]). До зовнішніх умов відносяться особливості музичного середовища, його характер та міра впливовості на сприйняття особистості. Так, якщо музика вдома практично не звучить або, навпаки, батьки, а з ними й дитина, цілий день слухають "heavy metals", важкий рок, то навряд чи можна сподіватися на природний розвиток у неї мелодійного слуху, ладових слухових уявлень, пам'яті та набуття співацьких навичок.

У розгляді філогенезу розвитку співацьких здібностей звернемося до праць Л. Венгера, О. Запорожця, Д. Кинарської, Н. Киященка, К. Тарасової, в яких висвітлено процес розвитку музичних здібностей та формування співочих навичок [2; 7]. Як наголошують науковці, з перших років життя маля інстинктивно застосовує голосові прояви для вираженні своїх потреб, фізичного стану, відгукується на голос дорослих та таким чином наслідує певні звукові інтонації, у процесі чого оволодіває різними способами звукотворення. Натомість існує період, в який у частини дітей виникає перше "часткове гальмо", так званий інтонаційно-співочий бар'єр, пов'язаний з процесом оволодіння дитиною мовою (Н. Кьон [3]). Зусилля, яких вона докладає для оволодіння артикуляційно-мовленнєвими навичками, "перекриває" процес інтонаційно-вільного гуління, перемикає увагу дітей у новому напрямку і тим самим заважає їм стихійно опановувати далі навички звуковисотного наслідування, які становлять базу для розвитку ладового чуття й співацьких дій. Усвідомлення цього факту свідчить про те, що в цей період надзвичайно важливо докласти спеціальних зусиль для включення дітей у слухання пісень, стимуляції в них проявів звуконаслідування, повторення ігрових приспівок, емоційно-виразного мовлення тощо.

Особливу увагу потрібно приділяти заняттям дітей у яслах та дитячому садку, адже саме тут діти систематично залучаються до музичних занять, співу, тому від того, яким чином буде організовано цей процес, значною мірою залежить і "співоча доля" дітей. Звернемо увагу на те, що система формування вокальних навичок надзвичайно детально, послідовно й всебічно розроблена в працях, виконаних під керівництвом Наталі Олексіївни Ветлугіної у 60–70 роках минулого століття [1]. На жаль, у широкій практиці значно більше уваги приділяється підготовці дітей до святкових заходів, чим виконуються завдання музичного розвитку дітей з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей і подолання існуючих у них труднощів у оволодінні співочими навичками. Це приводить до того, що головна увага приділяється впевненому вивченню вербального тексту та "дружньому й голосному співу-скандуванню". За таких вимог діти, які до цього часу самостійно не оволоділи навичками співочого інтонування, скандують слова, а лише та частина дітей, яка стихійно, в

силу сприятливих внутрішніх і зовнішніх причин опанувала навичками інтонування, виконує, власне, пісенну мелодію. Зрозуміло, що у дітей, яким не вдалося самотійно навчитися співу в силу тих чи інших причин, зміцнюються і закріплюються неправильні навички, що заважає їм і у подальшому долати ці "співочі негаразди".

З вступом до школи, як правило, ця ситуація ще більше погіршується, що пояснюється тим, що на уроках музичного мистецтва вчителі не мають можливості приділити належну увагу таким дітям, які потребують особливої уваги, тому за ними, як правило, закріплюється статус "музично та вокально нездібних".

Звернемо увагу також на те, що проблеми вокально-інтонаційного типу частіше властиві двом групам школярів, в яких яскраво проявляються певні психологічні особливості. Перша з них – це так звані гіперактивні діти, яким властива легка збуджуваність та перенапруження й скутість м'язового стану, зокрема – співочого апарату. Під час заняття такі учні демонструють надміру швидку реакцію у бажанні повторити поспівку (без орієнтації на взірєць, який надає вчитель), пробують інтонувати, практично не відкриваючи рота, внаслідок чого замість співу "гудуть", тобто повторюють ті декілька звуків, якими вони користуються в розмові.

Друга група учнів – це діти зі слабким типом нервової системи, яким властиві відносно низька концентрація уваги, знижений тонус м'язового стану, а звідси, як правило, й відсутність у звукоутворенні опори на дихання, що унеможливує повторення школярем звуків на тій висоті, яка потребує активної подачі повітря [4; 8].

Спираючись на узагальнення власного досвіду та результати досліджень, наголосимо на тому, що подолання цих проблем у школярів обох груп можливе навіть в умовах колективного навчання співу, але у найбільш складних випадках слід приділити таким учням декілька хвилин на індивідуальну роботу, головним завданням якої є зосередження уваги учня на музичній інтонації та "зрушення" голосу з того діапазону, яким школяр користувався у своїх попередніх співацьких спробах. Більшість таких спроб повинна мати характер наслідування, гри. Це можуть бути, наприклад, зліт літака, ракети, політ бджоли, наслідування звукам кошенят, пташенят, гра у папугу (повторення слів на різній висоті, у різному характері тощо). Надзвичайно корисним є виконання цих ігор із залученням рухів, які моделюють зіставлення звуків за висотою, що слугує і способом активізації м'язового апарату, і візуальним відображенням звуковисотного руху, і способом формування усвідомленого ставлення до його різновидів [3].

Особливістю роботи з дітьми цих двох категорій є те, що у першому випадку школярів треба "заспокоїти", зняти м'язову перенапруженість, навчити їх прислуховуватись, концентрувати увагу та спонукати до користування різними ділянками свого голосового діапазону. Більшість дітей в результаті таки вправ досить швидко оволодіває вмінням наслідувати голос учителя, особливо – в гри-співі на складах, які створюють умови для утворення звуку у високій вокальній позиції. Це, наприклад, так званий поклик зозулі "ку – ку", вигуки "о – о!", "ой – ой – ой", імітація гри на духовому інструменті на зручні склади "ду – ду", "тру – ту – ту" тощо.

Значимим, що аналогічні вправи доцільно застосовувати і на уроках, спонукаючи таким чином всіх школярів до випробовування можливостей свого голосу на його різних регістрових ділянках.

Для дітей другої групи особливо важливим є спонукання до активного вдиху й видиху, формування відчуття протяжності співочого звуку, на відміну від мовленнєвого, яке пов'язане і з відчуттям співу на опорі. Формуванню цих навичок у дітей можна сприяти різними способами, наприклад – пограти в гру "хто довше протягне звук", "хто довше утримає своїм подихом папірець на стінці" і т. ін.

На цих засадах створюються умови для налагодження всіма дітьми координації: "чую – повторюю". На наступному етапі доцільно розпочинати поетапне засвоєння так званих "ладових еталонів", поступове розширення діапазону та ускладнених мелодичних зворотів з опорою на поетапний розвиток інтонаційно-ладового слуху. Його сутність складає засвоєння ладових еталонів через спів-інтонування на основі наслідування звучанню голосу вчителя до утворення внутрішніх слухових образів та елементарного усвідомлення їх особливостей і здатності оперувати ними. У свою чергу, швидкість і міцність сформованих співочих навичок і

слухових уявлень значною мірою залежить від здатності учня концентрувати увагу, аналізувати свої слухові враження і довільно керувати ними [9].

Таким чином відбувається формування навичок вокального інтонування і розвитку музично-слухових здібностей, виступаючи у своїй єдності як тісно пов'язані між собою внутрішні процеси. Це доводить необхідність організації навчання дітей вокальних навичок на основі розвитку музичних здібностей і постановки голосу, тренінгу навичок інтонування і формування музично-слухових уявлень, їх елементарного усвідомлення і виховання в них здатності до слухового самоконтролю.

Задля успішності цього процесу вчитель має враховувати, що на нього впливають і вольові якості дитини, її темперамент, зокрема, недостатньо розвинені гальмівні процеси. З метою вдосконалення емоційно-вольових якостей учнів та їхньої здатності до концентрації уваги доцільне забезпечення зацікавленого ставлення дітей за допомогою ігрових методик, які сприяють тренуванню гальмівних процесів, спрямованих на забезпечення релаксації або, навпаки, – активізації стану дітей за допомогою музичного впливу. Нагадаємо, що здатність музичного мистецтва впливати на психофізіологічний стан особистості і перебіг нервових процесів переконливо доведена вченими [1; 7]. На цій основі застосовані методики арт-терапії, застосування яких сприяє, в одних випадках, зняттю надлишкової напруженості й досягнення відносного спокою, в інших – активізації уваги та підвищенню працездатності дітей. Додамо, що в процесі занять музикою, співом важливо забезпечити доцільне і максимально активне включення дітей в рухові форми діяльності з урахуванням того, що у школярів молодшого віку існує потреба в руховій активності, яка, крім усього, має сприяти й активізації емоцій учнів, і розвитку музичних здібностей, і зміцненню в них м'язового стану.

Зазначимо також, що надзвичайно позитивну роль має відігравати застосування на заняттях технічних засобів, наочних моделей, комп'ютерних програм, які збагачують заняття яскравими музичними прикладами, дозволяють записати вдале виконання дітьми пісень, оцінити успіхи й усвідомити існуючі недоліки власного інтонування тощо.

Звертаючись до проблеми формування навичок вокального інтонування в підлітків, зазначимо, що в цілому процес їх навчання співу має певні відмінності від того, яким чином він відбувається у молодшому шкільному віці, які зумовлені посиленням ролі абстрактного мислення та зростання самосвідомості школярів, розвитку в них здатності до самоконтролю і самоаналізу. Це дозволяє застосовувати дедуктивний шлях викладу музично-теоретичних положень як основи переходу від загальних уявлень до їх практичного втілення у пошуково-співацьких діях, самостійного випробовування різних інтонаційних варіантів, свідомого закріплення найбільш вдалих з них. Отже, стає зрозуміло, що у старшому шкільному і юнацькому віці найбільш ефективним є не просте наслідування прикладам вчителя, а розвиток співочих можливостей через усвідомлений і цілеспрямований пошук учнями звуків та їх сплук на різних рівнях висоти. Цей процес відбувається достатньо успішно у багатьох дітей, і перші вдалі спроби, даючи їм нові відчуття – збігу звукового зразка і власного звучання, – відіграють роль підкріплення, на основі якого утворюється стійкий зв'язок між слуховими уявленнями і голосом, що стає основою подальшого вдосконалення здатності до інтонування. Важливо, що чим більш уважно, усвідомлено і цілеспрямовано учень прагне знайти і зафіксувати, запам'ятати свої вокально-м'язові відчуття і дії, тим ефективнішим є процес його музично-слухового розвитку. Зрозуміло, що і музичний матеріал має відповідати за змістом віковим інтересам школярів та зацікавлювати їх процесом занять. Доречно також стимулювати їх бажання навчатись співу можливістю брати участь у хоровому, ансамблевому, а найбільш обдарованих з них – і в сольному співі.

Подальший загальний шлях розвитку співочих навичок і ладового почуття у школярів підліткового віку, порівняно з дітьми початкових класів, також дещо відрізняється: вікові зміни в інтелектуальній сфері дозволяють більш легко досягати в них усвідомлення структури ладових еталонів і довільного формування музично-слухових уявлень, що дозволяє організувати навчальний процес у "зворотному напрямку", як перехід від музично-теоретичних понять (наприклад, типові рухи мело-

дії; широкі й вузькі інтервали і т. п.) до їх опрацювання й міцного засвоєння у співі й у формуванні відповідних внутрішніх слухових уявлень.

Серед найбільш ефективних способів формування навичок свідомого ладового інтонування у школярів вважаємо ладові вправи із застосуванням "стовбиці" (за Б. Трічковим), використання мануальної моделі ладово-звуквисотних співвідношень, релятивна система сольфеджування. Ефективність використання "ладової стовбиці" пояснюється тим, що цей навчальний посібник є універсальним і ефективним способом моделювання ступеневих співвідношень у діатонічних ладових структурах. Використання вправ на основі стовбиці дає можливість відпрацьовувати ладові зв'язки в різноманітних варіантах, різних послідовностях і тим самим додавати співочим навичкам гнучкість, готувати слух до певних інтонаційних ситуацій. Додамо тільки, що більш доцільним є подання представлення ідеї "стовбиці" у вигляді овалів, "квазі-цілих нот", які наближають її до форми нотного запису, тобто – до моделювання ладових ступенів, розташованих відповідно висотним співвідношенням ладових ступенів – тонів, півтонів тощо [2, с. 41].

Виконувати такі вправи можливо на різні зручні голосні або склади, згодом додаючи назви звуків за системою сольфеджування і тим самим залучаючи учнів до оволодіння навичками співу по нотах. Ефективним прийомом у розучуванні нових пісень має стати і надання можливості школярам слідкувати за розвитком мелодії за нотним записом, слідкуючи за перебігом мелодійного руху. Таким чином у школярів формується усвідомлене ставлення до принципу нотного запису: відповідністю висоти звучання висотному положенню нотних знаків, а довготи – тому простору, який даний звук обіймає на нотному стані. Уявлення такого роду надаючи співочому процесу більшої усвідомленості, впливовості на здатність до упереджених слухових уявлень, формування елементів музичного мислення, більш швидкого та якісного формування й вдосконалення співочих дій та розучування пісень.

Багаторічний досвід успішного навчання співу школярів різного віку й різного рівня попередньої підготовленості на засадах зазначених методів та допоміжних прийомів дає підстави вважати їх ефективним засобом подолання тих часткових бар'єрів, які заважають певній частині дітей самостійно, природним чином навчатись навичок вокального інтонування. Розпізнавання чинників відставання школярів у співацькому розвитку та застосування ефективних методик дозволяє досягати кожному з них прийняттого аматорського рівня володіння співацькими навичками й долучатись до одного з найбільш цінних видів мистецької діяльності з погляду впливу на естетико-гедоністичні, емоційно-почуттєві переживання й особистісно-духовний розвиток учнівської молоді.

Література

1. Ветлугина Н. А. Музыкальное развитие ребенка. Москва, 1973. 312 с.
2. Кён Н. Г. Стилистическое сольфеджио: метод. пособие для студентов музыкально-педагогических заведений. Одесса, 2006. 173 с.
3. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. Москва: МГУ, 1978. 584 с.
4. Огороднов Д. Е. Музыкально-певческое воспитание детей в общеобразовательной школе: метод. пособие. 3-е изд. Киев: Музычна Україна, 1989. 165 с.
5. Психология музыкальной деятельности: теория и практика: учеб. пособие для студ. муз. фак. высш. пед. учеб. завед. / Д. К. Кинарская, Н. И. Киященко, К. В. Тарасова и др.; под ред. Г. М. Цыпина. Москва: Академия, 2003. 368 с.
6. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / пер. с англ. М. М. Исениной. Москва: Прогресс; Универс, 1994. 479 с.
7. Стулова Г. П. Акустико-физиологические основы вокальной работы с хором. Москва, 2005.
8. Тарасова К. В. Онтогенез музыкальных способностей. Москва, 1988. 175 с.
9. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей. Москва; Ленинград: Изд-во АПН РСФСР, 1947. 330 с.